
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVI (2019), №2
s. 143-167
doi: 10.36121/zhundert.16.2019.2.143

Zbigniew Hundert
(Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum)
ORCID 0000-0002-5088-2465

Działalność polityczno-wojskowa chorążego koronnego i wojewody kijowskiego Andrzeja Potockiego w latach 1667–1673*

Streszczenie: Andrzej Potocki był najstarszym synem wojewody krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego Stanisława „Rewery”. Związany był ze swoją rodzimą ziemią halicką, w której zaczynał karierę wojskową, jako rotmistrz jazdy w 1648 r., oraz karierę polityczną. Od 1646 r. był starosta sądowym w Haliczu, co wpływało na jego polityczną pozycję w regionie oraz nakładało na niego obowiązek zapewnienia pogranicznej ziemi halickiej bezpieczeństwa. W latach 1647–1668, jako poseł, aż 15 razy reprezentował swoją ziemię na sejmach walnych. W 1667 r. był już doświadczonym pułkownikiem wojsk koronnych. Posiadał kilka jednostek wojskowych w ramach koronnej armii zaciężnej oraz blisko tysiąc wojsk nadwornych na potrzeby obrony pogranicza. Po śmierci ojca w 1667 r. faktycznie stał się głową rodu Potockich. Związany był już wtedy politycznie z dworem Jana Kazimierza i z osobą marszałka wielkiego i hetmana polnego – a od 1668 r. wielkiego koronnego Jana Sobieskiego. W związku z tym jeszcze w 1665 r. otrzymał urząd chorążego koronnego. W 1667 r. bezskutecznie starał się też o buławę polną w przypadku awansu Sobieskiego na hetmaństwo wielkie. Potem brał udział w kampanii podhajeckiej, dowodząc grupą wojsk koronnych, swoich nadwornych i pospolitego ruszenia. W 1668 r. wszedł do senatu w randze wojewody kijowskiego, próbując oddziaływać na życie polityczne Kijowszczyzny i angażować się w sprawę odzyskania z rąk rosyjskich Kijowa. W okresie panowania Michała Korybuta (1669–1673) był jednym z najbardziej aktywnych liderów opozycji i jednym z najbliższych współpracowników politycznych i wojskowych Sobieskiego. Był inspiratorem niemal wszystkich wojskowych wystąpień kierowanych przeciwko władcy, w tym tego najpoważniejszego, konfederacji szczebrzeszyńskiej w listopadzie 1672 r. Po pogodzeniu się

---

* Tekst jest nieznacznie zmienioną, polskojęzyczną wersją artykułu: З. Хундерт, *Военно-политическая деятельность коронного хорунжего и воеводы киевского Анджея Потоцкого в 1667–1673 гг.*, „Славянский альманах”, 2019, вып. 1–2, s. 179–213.

двору z opozycją brał aktywny udział w przygotowaniach do kampanii wojennej przeciw Turcji a potem z powodzeniem dowodził większym zgrupowaniem wojsk koronnych w wielkim zwycięstwie pod Chocimiem 11 listopada 1673 r.

Słowa kluczowe: Andrzej Potocki, Jan Sobieski, walka polityczna, Rzeczpospolita polsko-litewska, konfederacje szlacheckie, wojna polsko-turecka 1672–1676.

The political and military activity of the Crown Standard-bearer and Voivode of Kiev Andrzej Potocki in 1667–1673.

Annotation: This article aims at reconstructing the earlier stages of the biography of Andrzej Potocki, one of the most important actors of the time and of the richest magnates in the eastern voivodeships of Poland. The analysis is being made within the context of the functioning of the institutions holding the military and political power in Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 17th century. His successful career was partially conditioned by his belonging to a great aristocratic family. He was the eldest son of the Voivode of Cracow and Great Crown Hetman Stanisław "Rewera" Potocki and after the death of the latter practically headed the Potocki family. A. Potocki was since young age neatly connected to his own Halych Land and represented it at the Sejm several times. Thanks to the support of such an influential nobleman as Jan Sobieski, he was appointed as Voivode of Kiev. During the reign of the King Michał Korybut Wiśniowiecki (1669–1673), Potocki was an active member of the opposition and a close ally of Sobieski. He became the initiator of almost all anti-king protests in the army. He successfully ruled the Polish troops during the Polish-Turkish war in the 1672–1676, and this success brought the crown to Sobieski (1674). This in its turn strengthened the position of Potocki himself and prospectively opened him the way to get the highest positions of Field Hetman and Castellan of Kraków.

Keywords: Andrzej Potocki, Jan Sobieski, political struggle, the Polish-Lithuanian Commonwealth, nobility confederations in Poland-Lithuania, the Polish-Ottoman War 1672–1676.

Политическо-военная деятельность коронного хорунжего и Киевского воеводы Анджея Потоцкого в 1667–1673 гг.

Аннотация: Анджей Потоцкий был старшим сыном Краковского воеводы и великого гетмана коронного Станислава «Ревера». Он был связан с родной землей Галичской, в которой он начал свою военную карьеру в качестве ротмистра кавалерии в 1648 году и политическую карьеру. С 1646 года он был судебным старостом в Галиче, что повлияло на его политическое положение в регионе и наложило на него обязанность обеспечить безопасность пограничной Галичской земли. В 1647–1668 годах в качестве депутата он представлял свою землю 15 раз в сеймах. В 1667 году он был уже опытным полковником коронной армии. У него было несколько воинских частей в составе коронной наемной армии и почти тысяча войск придворных в целях защиты границ. После смерти отца в 1667 году он фактически стал главой семьи Потоцких. В то время он был политически связан с двором короля Яна Казимежа, а также с личностью великого маршала и полевого гетмана, а с 1668 года – гетмана великого коронного – Яна Собеского. Поэтому еще в 1665 году он получил должность коронного хорунжего. В 1667 году он безуспешно пытался получить булаву гетмана полевого в случае продвижения Собеского к гетманству великому. Затем он принял участие в кампании Подхаецкой, командуя группой войск короны, его придворными войсками и ополчением. В 1668 году он вступил в сенат в звании киевского воеводы, он пытался влиять на политическую жизнь Киевщины и ангажировался в дело возвращения Киева от Москвы. Во время правления Михаила Корибута (1669–1673) он был одним из наиболее активных лидеров оппозиции и одним из ближайших политических и военных

соратников Собеского. Он инициировал почти все военные выступления, направленные против короля, включая самую серьезную Конфедерацию Щебешинскую в ноябре 1672 года. После примирения двора с оппозицией он активно участвовал в подготовке военной кампании против Турции, а затем с успехом командовал более крупной группировкой войск коронных в великой победе под Хотинном 11 ноября 1673 года.

Ключевые слова: Анджей Потоцкий, Ян Собески, политическая борьба, Литовско-польская Речь Посполитая, шляхетские конфедерации, польско-турецкая война 1672–1676 гг.

W 1682 r. Andrzej Potocki otrzymał najwyższą świecką godność senatorską, czyli kasztelanę krakowską, a już dwa lata później sięgnął po buławę pełną koronną, wskutek czego wszedł do grona najważniejszych przedstawicieli sceny politycznej epoki Jana III. Pomimo to, historycy nie interesowali się zbytnio biografią Andrzeja Potockiego. Jak dotychczas doczekał się on tylko jednego pełnego biogramu w „Polskim Słowniku Biograficznym” autorstwa Adama Przybosia¹, a także krótkiej charakterystyki, jako hetmana polnego, którą przygotował Marek Wagner². Z racji swojego znaczenia, pojawiał się jednak dość często na kartach opracowań poświęconych różnym aspektom historii wojskowej i politycznej drugiej połowy XVII w.³

Niezwykle istotne w karierze Andrzeja Potockiego okazały się lata 1667–1673, kiedy poprzez przynależność do stronnictwa profrancuskiego nagle wzrosła jego pozycja. Wynikało to m.in. z faktu związania się z hetmanem polnym, następnie wielkim, Janem Sobieskim, który od 1667 r. był głównym decydemtem w sprawach armii koronnej. W tym czasie Andrzej Potocki uzyskał pierwszą godność senatorską oraz został jednym z najbliższych współpracowników marszałka wielkiego i hetmana wielkiego Sobieskiego. Od 1669 r. należał także do liderów profrancuskiej opozycji przeciwko nowemu królowi, Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu. Działalności Andrzeja Potockiego w tym okresie poświęcono ostatnio wiele uwagi w pracy omawiającej udział wojska koronnego w walce stronnictw politycznych w latach 1669–1673⁴. Niewątpliwie jednak postawa chorążego koronnego i wojewody kijowskiego w latach 1667–1673 zasługuje na osobne studium.

Andrzej Potocki (urodzony zapewne w latach 20. XVII w.) reprezentował tę linię Pilawitów, którą śmiało możemy nazwać „hetmańską”. Był pierworodnym synem hetmana polnego (od 1652 r.), następnie wielkiego (1654–1667) Stanisława „Rewery” Potockiego i jego pierwszej żony Zofii z Kalinowskich. Miał młodszego brata Szczęsnego

¹ A. Przyboś, *Potocki Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 773–778.

² M. Wagner, *Andrzej Potocki, hetman polny koronny (1684–1691)*, [w:] tenże, *„W cieniu szukamy jasności i chwaly”*. Studia z dziejów panowania Jana III Sobieskiego (1684–1696), Siedlce 2002, s. 49–60. Warto w tym miejscu odnotować brak biogramów A. Potockiego w pocztach hetmanów koronnych – zwłaszcza w tym najchętniej cytowanym: *Poczet Hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani Koronni*, red. M. Nagielski, Warszawa 2005.

³ Np. wiele uwag nt. A. Potockiego w kontekście roku 1684, czyli czasu w którym otrzymał buławę pełną, zawarła A. Czarniecka, *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009, s. 120–129. O nadaniu buławy polnej Potockiemu w 1684 r. pisał ostatnio też M. Wagner, *Kampania żwaniacka 1684 roku*, Warszawa 2013, s. 35–36.

⁴ Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014.

(Feliksa) Kazimierza, hetmana polnego (od 1692 r.) i wielkiego (w 1702 r.) oraz siostrę Wiktorię Elżbietę – żonę Hieronima Adama Sieniawskiego, pisarza polnego koronnego oraz matkę Mikołaja Hieronima, hetmana polnego koronnego (w 1683 r.). Młodszy syn Andrzeja, Józef, również sięgnął po buławę koronną, podobnie jak syn jego siostrzeńca Mikołaja Hieronima Sieniawskiego – Adam Mikołaj.

Andrzej Potocki karierę polityczną oraz wojskową rozpoczynał w rodzimej ziemi halickiej. 28 maja 1646 r. ojciec scedował mu grodowe starostwo halickie, którym dysponował do 1682 r. (przekazał je wówczas swojemu starszemu synowi Stanisławowi)⁵. Ponadto w 1649 r. Andrzej uzyskał starostwo kołomyjskie, w 1655 r. leżajskie, a na początku 1667 r. także starostwa śniatyńskie i medyckie. Te królewszczyny, włącznie z dobrami rodowymi, świadczyły o wysokim stopniu zamożności Andrzeja Potockiego⁶. W kwietniu 1647 r. starosta halicki został wybrany po raz pierwszy posłem na sejm walny. W latach 1647–1668, czyli do momentu wejścia w skład senatu w randze wojewody kijowskiego, Potocki reprezentował ziemię halicką na sejmach aż 15 razy⁷. Dowodzi to jego doświadczenia parlamentarnego, a także niezwykle silnej pozycji w ziemi halickiej. Nie dziwi zatem, że służbę wojskową jako rotmistrz chorągwi kozackiej zaczął właśnie w zaciągu sformowanym przez samorząd halicki w 1648 r. Został wówczas dowódcą stukonnej chorągwi, wchodzącej w skład pułku halickiego pod komendą swego ojca, wojewody podolskiego, Stanisława „Rewery” Potockiego. Chorągiew ta pozostawała na żołdzie ziemi halickiej w czasie dwóch kwartałów (od 17 czerwca 1648) i brała wówczas udział – zapewne pod osobistym dowództwem swego rotmistrza – w zakończonej klęską bitwie pod Piławcami⁸. W IV kwartale 1648 r. chorągiew kozacka Andrzeja Potockiego została włączona w skład komputu koronnego⁹. Od tamtego momentu starosta halicki dysponował rotą kozacką w składzie wojsk państwowych nieprzerwanie aż do swojej śmierci w 1691 r.

Następnie Andrzej Potocki uczestniczył w kolejnych kampaniach wojennych z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVII w., prowadzonych przeciwko Tatarom, Kozakom, Szwedom, Moskwie itd. Pod dowództwem swego ojca, wspólnie z bratem Szczęsnym, odznaczył się w decydującym dniu starcia pod Cudnowem 14 października, co odnotował na kartach swojej kroniki Wespazjan Kochowski¹⁰. Zdaniem autora biogramu Potockiego, Adama Przybosia, starosta halicki na początku lat 60. XVII w. nie

⁵ *Urzednicy wojewodztwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 69; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 773.

⁶ A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 773–774, 777. O dochodach A. Potockiego z królewszczyn, w stosunku do innych możnych w drugiej połowie XVII w. zob. S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 108–109.

⁷ Zob. Instrukcje sejmikowe ziemi halickiej z lat 1647–1668, [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 24: *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1931, s. 69, 78, 98, 106, 117, 143, 172, 189, 201, 210, 218, 228, 241, 258, 271.

⁸ A. Borowiak, *Wojsko powiatowe przed kampanią piławiecką 1648 roku*, [w:] *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013, s. 148, 158–159; D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 396–397.

⁹ J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (dalej: SMHW), 1960, t. 5, s. 492.

¹⁰ W. Kochowski, *Historja panowania Jana Kazimierza*, oprac. E. Raczyński, t. 2, Poznań 1859, s. 98; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 773–774.

należał do zwolenników elekcji *vivente rege* i bliżej mu było wówczas do opozycji, na której głównego lidera wyrastał hetman polny i marszałek wielki koronny Jerzy Sebastian Lubomirski¹¹. W końcu na przełomie lat 1664 i 1665 widziano w staroście halickim jedną z osób spośród elit Rzeczypospolitej, która sprzyjała sprawie pozbawionego urzędów przez sąd sejmowy Lubomirskiego¹². Niemniej w czasach rokoszu związał się z dworem królewskim, co zapewne wynikało z sugestii ojca, który, jako regalista, nie chciał zapewne dopuścić, aby aż dwóch jego synów przeszło do opozycji. Wszak młodszy brat Andrzeja, Szczęsny, który od 1661 r. był zięciem Lubomirskiego, aktywnie popierał sprawę swojego teścia¹³.

W latach 60. XVII w. Andrzej Potocki był pułkownikiem kawalerii. Przykładowo jego pułk odnotowano po rozwiązaniu „Związku Świąconego” w 1663 r. podczas popisu pod Skwarzawą. Składał się on wówczas z sześciu chorągwi (w tym roty kozackiej A. Potockiego) i liczył 650 koni. Od tamtej pory, Andrzej Potocki dysponował pułkiem jazdy nieprzerwanie do śmierci w 1691 r.¹⁴ W 1665 r. nastąpił wyraźny awans Potockiego, co było powiązane z przygotowaniem dworu królewskiego Jana Kazimierza do rozprawy z rokoszanami Lubomirskiego. Po mianowaniu Jana Sobieskiego marszałkiem wielkim koronnym (po zabranii tego urzędu Lubomirskiemu) Andrzej Potocki 19 stycznia został chorążym koronnym¹⁵. Nominacja ta, poza włączeniem starosty halickiego do grona urzędników centralnych, stanowiła awans w strukturach wojska. Choć chorągwostwo koronne formalnie nie było urzędem wojskowym, to w praktyce drugiej połowy XVII w. stanowiło naturalny etap w drodze po buławę, a niektórzy świadkowie epoki, jak Gaspard de Tende – Hauteville, uważali je za dystynkcję w wojsku¹⁶. Równocześnie chorąży koronny objął w I kwartale 1665 r. po zmarłym wojewodzie kijowskim i hetmanie polnym Stefanie Czarnieckim chorągiew husarską – jedną z siedmiu tylko tego typu jednostek, które występowały wówczas w kompicie koronnym. Przejęcie hetmańskiej chorągwi husarskiej bez wątplenia stanowiło wyróżnienie dla Potockiego¹⁷.

¹¹ A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774.

¹² M. Nagielski, *Stanowisko elity władzy Rzeczypospolitej w dobie rokoszu Jerzego Lubomirskiego w latach 1665–1666*, [w:] tenże, *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011, s. 94.

¹³ O Szczęsnym Potockim zob. A. Przyboś, *Potocki Feliks*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 807–812.

¹⁴ *Komput wojsk JKMCi pod Skwarzawą w obozie die 4 Augusti 1663*, oprac. M. Nagielski, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 255. Istnienie pułku Potockiego w latach 1663–1667 odnotowują rachunki sejmów 1668 i 1672 r., które ilustrują finansowanie chorągwi pułku Potockiego przez trybunał skarbowy lwowski 1667 i radomski 1671 za okres służby III kwartał 1663–II kwartał 1667. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), dz. II, nr 61, k. 84, 87v i nr 62, k. 43. Istnienie pułku A. Potockiego w latach 1667–1673 dowiódł Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 121–122.

¹⁵ *Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*. Spisy, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992, s. 28.

¹⁶ Aż czterech chorążych koronnych z drugiej połowy XVII w. sięgnęło po buławę – Jan Sobieski, Mikołaj Hieronim Sieniawski, Andrzej Potocki i Hieronim Augustyn Lubomirski. Zob. S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze koronni...*, s. 48; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 114, przyp. 16; G. de Tende, *Relacja historyczna o Polsce*, oprac. T. Falkowski, Warszawa 2013, s. 160.

¹⁷ Zob. Rachunki skarbowe chorągwi S. Czarnieckiego, po nim A. Potockiego za lata 1663–1667,

W I kwartale 1665 do służby w kompucie koronnym weszła jeszcze chorągiew tatarska chorążego koronnego¹⁸, a 8 kwietnia 1666 r., na mocy listu przypowiedniego, w którym tytułowany był pułkownikiem JKM, Potocki objął regiment pieszy po Carlu Gustawie Wranglu¹⁹. Tym samym okres rokoszu Lubomirskiego przyniósł wyraźne wzmocnienie pozycji Andrzeja Potockiego w strukturach armii koronnej.

Potocki dochował królowi wierności w trakcie rokoszu, co wyraził poprzez swoje zaangażowanie w obronę południowo-wschodniego obszaru państwa przed działaniami wojsk moskiewskich i kozackich²⁰. W trakcie samej wojny domowej króla na pewno poparła jedna z chorągwi Potockiego – husarska, o pozostałych nie mamy natomiast informacji. Zapewne nie uczestniczyły one w działaniach wojny domowej, a przebywały na Ukrainie²¹.

Po zakończeniu rokoszu Andrzej Potocki dwukrotnie posłował z ziemi halickiej na sejm – jesienny 1666 r. i wiosenny 1667 r.²² Na pierwszym z nich, posłowie wojska koronnego, którzy zademonstrowali przed izbą poselską postawę prodworską (czyż zaniepokoiłi posłów szlacheckich), przedstawili swoje postulaty, gdzie znalazła się instancja za chorążym koronnym, tytułowanym pułkownikiem JKM. Delegaci armii koronnej domagali się wówczas nagrodzenia go przez króla za tyle „prac i kosztów pro bono publico w Ukrainie podjętych”²³. Wstawiennictwo posłów wojskowych za

---

AGAD, Akta Skarbowo-Wojskowe (dalej: ASW), dz. 86, nr 57, s. 133; J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1660–1667*, SMHW, t. 6, cz. 1, 1960, s. 224–225 (dalej: J. Wimmer, *Materiały 1660–1667*); Rejestry popisowe chorągwi husarskiej chorążego koronnego A. Potockiego za I–II kwartał 1665 r., AGAD, ASW, dz. 85, nr 95, k. 54–55. Te rejestry, przez wzgląd na zamieszczenie w ich nagłówkach tylko tytułu patrona chorągwi (chorążego koronnego), przez niektórych historyków zostały mylnie uznane za popisy chorągwi husarskiej Sobieskiego. Stąd w literaturze przedmiotu możemy spotkać się z tezą, że podpisujący cytowane rejestry, jako porucznik, Hieronim Pągowski, był porucznikiem husarskim Sobieskiego. Zob. M. Wagner, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1, Oświęcim 2013, s. 215–216, hasło: *Pągowski Hieronim*. Por. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 123, przyp. 46.

¹⁸ Zob. J. Wimmer, *Materiały 1660–1667*, s. 240–241.

¹⁹ List przypowiedni na regiment pieszy dla A. Potockiego, Warszawa 8 IV 1665, Центральний державний історичний архів України, м. Львів (dalej: ЦДІАУ), ф. 5, оп. 1, спр. 163, s. 812–813; M. Nagielski, *Stanowisko armii wobec rokoszu Lubomirskiego (1665–1666)*, [w:] tenże, *Druga wojna...*, s. 213; tenże, *Działania zbrojne w drugim roku rokoszu Jerzego Lubomirskiego*, [w:] tamże, s. 281.

²⁰ A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774. Przykładowo, w 1665 r. został pułkownikiem zaciągu ziemi halickiej, powołanego w celu obrony tego terytorium – zob. Laudum sejmiku halickiego, Halicz 30 V 1665, [w:] AGZ, t. 24, s. 215; D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 341, 414.

²¹ Zob. *Komput wojska in obsequio będącego a die 1 maj 1665*, [w:] M. Nagielski, *Druga wojna...*, s. 338–341. Chorągiew husarska Potockiego, jako jedyna z jego oddziałów, uwzględniona została w wydatkach ze skarbu nadwornego króla za lata 1665–1666, co oznacza, że zostawała podczas rokoszu wierna Wazie. Brak pozostałych jednostek Potockiego w tym wykazie wskazuje, że nie walczyły one w rokoszu. Nie ma ich bowiem też wśród chorągwi konfederackich; zob. *Płaca wojsku JKM starego i nowego zaciągu tak w polu jako i in praesidiis fortis będącego, konnego i pieszego z skarbu JKM in anno 1665 et 1666*, AGAD, ASK, dz. III, nr 5, k. 1188–1191v; AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), sygn. 206, k. 273–276v; *Spis chorągwi konfederackich z 5 lipca 1665 roku*, [w:] M. Nagielski, *Druga wojna...*, s. 335–336. Na podparcie tej tezy należy dodać, że regiment Wrangla/Potockiego znajdował się w latach 1665–1667 w składzie załogi Białej Cerkwi (M. Groszkowski, *Jan Stachurski. Komendant Białej Cerkwi w latach 1664–1668*, Oświęcim 2014, s. 65).

²² Zob. Instrukcje dla posłów ziemi halickiej, Halicz 20 IX 1666 i 3 III 1667, [w:] AGZ, t. 24, s. 241, 258.

²³ Instrukcja dla posłów wojskowych, obóz pod Koźlinem 10 XI 1666, AGAD, MK, sygn. 206, k. 693, druk. [w:] *Pamiętniki historyczne*, oprac. L. Hubert, t. 2, Warszawa 1861, s. 56; P. Krakowiak, *Dwa sejmy*

Andrzejem Potockim, potwierdza, że dysponował on już pewnymi wpływami w armii koronnej.

Rok 1667 stanowił istotny przełom, zarówno w kwestii organizacji wojska koronnego, jak i w życiorysie chorążego koronnego. W lutym zmarł hetman wielki „Rewera” Potocki, naturalny protektor Andrzeja. Zaledwie miesiąc wcześniej z życiem pożegnał się także Jerzy Lubomirski, co automatycznie zamykało sprawę przywrócenia go do urzędów, pełnionych wówczas przez Jana Sobieskiego. Wydatnie wzmacniało to pozycję późniejszego króla, który zaistniałą sytuację potrafił wykorzystać. Swoje zaplecze w wojsku zaczął budować w oparciu o patronat zmarłego Lubomirskiego, usamodzielniając się przy tym od Jana Kazimierza. Jako jedyny hetman koronny w 1667 r. stał się także odpowiedzialny za przeprowadzenie redukcji wojska, postanowionej na sejmie 1667 r. Zadanie to musiał wykonać przy zachowaniu wartości bojowej armii – w obliczu zbliżającej się konfrontacji z orządem krymską i Kozakami, jak również przy zachowaniu, czy nawet zwiększeniu, wpływów dworskich w wojsku²⁴. Andrzej Potocki, chcąc nadal odgrywać ważną rolę w armii koronnej, musiał zbliżyć się wówczas do Sobieskiego, jak również musiał aktywnie zaangażować się w działalność polityczną dworu. Już w marcu 1667 r., podczas sejmu, podjął bowiem starania na rzecz uzyskania buławy polnej, w razie awansu Sobieskiego. Ofiarowywał wtedy za nią królowi 10 tys. czerwonych zł.²⁵

Andrzej Potocki przebywał w Warszawie do końca sejmu 19 maja. Wówczas znaczną część jego uwagi absorbowała sprawa pogrzebu ojca, „Rewery” Potockiego. 18 maja pisał z informacjami o pochówku do biskupa warmińskiego Jana Stefana Wydźgi, a dzień później do koniuszego litewskiego, ks. Bogusława Radziwiłła. Andrzej Potocki zawiadamiał, że pogrzeb hetmanowi wielkiemu wyprawi 20 czerwca w Podhajcach. Chorążym koronnym liczył na przybycie do Podhajec przede wszystkim księcia koniuszego, powołując się tu na aspekt pokrewieństwa domów Potockich i Radziwiłłów²⁶.

Niebawem, bo 17 czerwca, swoją pracę pod przewodnictwem Sobieskiego rozpoczęła we Lwowie komisja wojskowa, połączona z obradami trybunału skarbowego, który miał zająć się uregulowaniem należności wojsku koronnemu za okres służby III kwartał 1663–II kwartał 1667. Celem komisji było także przeprowadzenie redukcji wojska i przypisania poszczególnych jednostek do odpowiednich województw i ziem, od 1 sierpnia 1667 r. chorągwiom i regimentom bowiem (poza pięcioma rotami husarii i załogami niektórych twierdz) miał płacić nie skarb centralny, tylko samorządy lokalne. W nowym kompucie znalazły się trzy jednostki Andrzeja Potockiego²⁷:

1666 roku, Toruń 2010, s. 418–419; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 28–30.

²⁴ Więcej zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 34–43.

²⁵ Zob. M. Matwijów, *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992, s. 60, 98 – tam informacja, że dyplomacja francuska w drugiej połowie 1667 r. traktowała A. Potockiego jako osobę w pełni pozyskaną dla planów wprowadzenia Kondeusza na tron w Rzeczypospolitej.

²⁶ A. Potocki do J. S. Wydźgi i do B. Radziwiłła, Warszawa 18 i 19 V 1667, AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), dz. V, nr 12241, s. 1–4.

²⁷ Zob. Komputy wojska koronnego 1 VIII 1667: AGAD, Archiwum Branickich z Suchej, sygn. 42/56, k. 389–390v; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Acta Castrensia Sandecensia Relationes, sygn. 131, s. 331–340; Biblioteka ks. Czartoryskich (dalej: B. Czart.), rkps 162, s. 493–497; Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 1175, s. 249–252; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 43, 49–63.

1. chorągiew husarska pod porucznikiem Hieronimem Pągowskim²⁸, koni 120, opłacana z kwarty;
2. chorągiew kozacka pod porucznikiem Samuelem Górskim²⁹, koni 100, opłacana przez ziemię halicką;
3. regiment piechoty niemieckiej, porcji 250, 100 porcji opłacane przez województwo sieradzkie, a 150 porcji przez ziemię wieluńską.

Ze starych jednostek etatowych chorążego koronnego w kompucie po redukcji zabrakło tylko roty tatarskiej, którą na przełomie lat 1666 i 1667 odnotowano jeszcze na konsystencjach we wsi Pawelcza w ziemi halickiej³⁰. Niemniej jednak Andrzej Potocki zgodnie ze stanem na dzień 1 sierpnia 1667 r., nie licząc króla i hetmana Sobieskiego (wyjątek jednostek królewskich i hetmańskich), jako jedyny dysponował w kompucie więcej niż dwiema jednostkami (3 oddziały, plus pułk jazdy). Ponadto jego chorągiew husarska była jedyną spośród niekrólewskich i niehetmańskich (wielkość 160 koni), która liczyła 120, a nie 100 koni³¹. Analiza kształtu komputu sugeruje zatem, że Sobieski, który w znacznym stopniu odpowiadał za opracowanie nowego etatu wojska, liczył się wówczas z możliwością przyznania buławy polnej Andrzejowi Potockiemu, stąd takie wyróżnienie jego osoby.

Działalność komisji lwowskiej dobiegła końca we wrześniu. Wówczas Sobieski stanął przed koniecznością powstrzymania pochodu wojsk kozacko-tatarskich. W związku z tym hetman polny ubolewał w liście do żony z 15 września, że duża grupa wyższych dowódców opuściła wojsko i udała się do Krakowa na pogrzeb królowej Ludwiki Marii. Wśród nich Sobieski wymienił m.in. Andrzeja Potockiego³². Ponadto pięć dni wcześniej, marszałek informował małżonkę, że na tamten moment było trzech kandydatów do buławy polnej koronnej – wojewoda bełski Dymitr Wiśniowiecki, wojewoda ruski Stanisław Jan Jabłonowski oraz chorąży koronny Potocki. Sobieski dysponował wówczas informacją, że w kwestii buławy opowiadał się „król jmsć za chorążym, bo kto smaruje, ten jedzie”³³. Widzimy zatem, że Sobieski spodziewał się awansu Andrzeja Potockiego na hetmana polnego – co miało nastąpić drogą przekupstwa. Potocki udając się na pogrzeb Ludwiki Marii w Krakowie miał zatem na celu wyjednanie urzędu hetmań-

²⁸ Dwa pokwitowania odbioru żołdu na rotę husarską A. Potockiego przez porucznika i deputata H. Pągowskiego, zamek rawski, 15 VI 1668 (drugie niedatowane), AGAD, ASK, dz. V, nr 10, f. 243, 272; Rejestry popisowe chorągwi husarskiej A. Potockiego za I-II kwartał 1668, tamże, dz. III, nr 5, k. 1157–1158v (z podpisami Pągowskiego jako porucznika).

²⁹ Zob. Rejestry popisowe rotę kozackiej A. Potockiego III kwartał 1663–II kwartał 1667, AGAD, ASW, dz. 85, nr 98, k. 101–115.

³⁰ Zob. *Regestr różnych szkół, różnych chorągwi, które stały we wiosce Pawelcza, począwszy od Bożego Narodzenia 1666*, ИДИИAY, ф. 5, ор. 1, с. 163, s. 774–780 (obłata z 25 VI 1667) – tam też wzmianka o chorągwi kozackiej Potockiego pod Samuelem Górskim.

³¹ Więcej zob. Z. Hundert, „Kopijników, czyli husarzy chorągwie, owo czoło wojska, owa nieodparta w wojnie potęga, powinny być pomnożone” – *Hetman Jan Sobieski a husaria koronna w latach 1667–1673*, [w:] *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 247–272.

³² J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, Podhajce 15 IX 1667, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony Marii Kazimiery*, oprac. A. Z. Helcel, Kraków 1860, s. 121; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 81–82; M. Nagielski, „Partia dworska” w słytkowym okresie panowania Jana Kazimierza Wazy (1664–1668), [w:] *tenże, Druga wojna...*, s. 132.

³³ J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, Lwów 10 IX 1667, [w:] *Listy Jana Sobieskiego...*, s. 116–120; M. Matwijów, *Sprawa buławy wielkiej koronnej na sejmach lat 1666–1668*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” (dalej: Sobótka), 1996, t. 51, s. 102; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774.

skiego. Jednakże w ówczesnej sytuacji politycznej, gdy w wyniku zmiany kierunku polityki zagranicznej Ludwika XIV, Jan Kazimierz zdecydował się abdykować nie na rzecz Kondeusza, a na korzyść palatyna reńskiego, Filipa Wilhelma, Potocki nie miał właściwie szans na otrzymanie buławy. Głównym faworytem stał się bowiem ks. Dymitr, który zyskał poparcie elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma – i to właśnie on po awansie Sobieskiego na hetmaństwo wielkie w lutym 1668 r. uzyskał buławę polną³⁴.

Po powrocie z Krakowa Andrzej Potocki wziął udział w działaniach wojennych, zaliczanych do kampanii podhajeckiej – choć w obronie samego warownego obozu (4–16 października 1667) nie uczestniczył. Na czele 500–1000 wojsk nadwornych i blisko półtora tysiąca pospolitego ruszenia (jak przypuszczają historycy – z województwa ruskiego), gromadzonych pod Haliczem, miał osłaniać przed działaniami przeciwnika Poddniestrze. Z zadania tego wywiązał się należycie, wspólnie bowiem z pułkownikiem Gabrielem Silnickim pobił w październiku grupę kozacką Ostapiego (Eustachego) Hohola w bitwach pod Rakowcem i Jezupolem. Andrzej Potocki sprawdził się tym samym jako samodzielny dowódca związków taktycznych wyższego szczebla³⁵. W związku z postawą Potockiego w kampanii podhajeckiej, w lipcu 1668 r. posłowie ziemi halickiej (wśród nich był sam Andrzej Potocki) mieli zalecone w swej instrukcji na sejm abdykacyjny Jana Kazimierza wstawić się za chorążym koronnym, „który swoim kosztem ludzi blisko tysiąca na obronę tego pogranicza trzyma”³⁶.

W 1668 r. Potocki posłował na dwa ostatnie sejmy doby panowania Jana Kazimierza – zimowy i abdykacyjny³⁷. Na pierwszy z nich przybył dość późno, bo 1 marca (sejm obradował od 24 stycznia 1668). Wynikało to z faktu, iż do Warszawy dotarł w asyście, Sobieskiego, i na czele żołnierzy koronnych. Oprócz niego, nowemu hetmanowi wielkiemu towarzyszyli jeszcze Stanisław J. Jabłonowski, krajczy koronny Wacław Leszczyński, wojewoda kijowski Michał Stanisławski, pisarz polny Jakub Potocki oraz podstoli koronny Szczęsny Potocki. Była to zatem swoista manifestacja Sobieskiego, ukazująca jego ówczesne, najbliższe otoczenie wojskowe oraz polityczne³⁸. Jak widzimy, zaliczał się do niego również chorążycy koronni. Utożsamiał się on zatem z tą częścią ówczesnego obozu dworskiego, która do 1667 r. popierała elekcję Kondeusza i była sceptyczna wobec lansowanej w 1668 r. koncepcji obioru Neuburga (z wyżej wymienionych, jedynie Szczęsny Potocki aktywniej popierał tę kandydaturę).

³⁴ Więcej o sprawie buławy polnej w latach 1667–1668: Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 91–93.

³⁵ Fragment listu z 13 X 1667, [w:] *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, oprac. F. Kluczycki, t. 1, cz. 1, Kraków 1880, s. 284–285; W. Majewski, *Podhajce – letnia i jesienna kampania 1667 r.*, SMHW, 1960, t. 6, cz.1, s. 82–83, 93; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774; L. A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011, s. 105.

³⁶ Instrukcja ziemi halickiej, Halicz 29 VII 1668, [w:] AGZ, t. 24, s. 274; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774. Warto dodać, że w instrukcji województwa bełskiego na ten sam sejm, szlachta wstawiała się za bratem Andrzeja, Szczęsnym, który na kampanię podhajecką również wystawił wojska nadworne. Były to chorągwie wołoska, tatarska, rajtarska i dragońska; zob. Instrukcja województwa bełskiego, Bełz 23 VII 1668, Biblioteka Zakładu Narodowego, im. Ossolińskich (dalej: B. Ossol.), rkps 15964/II, t. 1, cz. 2, s. 459.

³⁷ Instrukcje ziemi halickiej, Halicz 7 XII 1667 i 29 VII 1668, [w:] AGZ, t. 24, s. 258, 271.

³⁸ J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, cz. 2, *Lata 1665–1669*, oprac. T. Wasilewski, A. Rachuba, Warszawa 1988, s. 398; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 85–86; T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, t. 2, Kraków 1898, s. 68.

W 1668 r. Potocki, oprócz angażowania się w działalność polityczną, spełniał również powinności należące do jego urzędu starosty halickiego. Dnia 12 lipca król wystawił uniwersał skierowany do Andrzeja Potockiego, w którym informował, że Józef Szumlański został wybrany władzą lwowskim (prawosławnym biskupem Lwowa). W związku z tym chorąży koronny, z racji sprawowania godności starosty halickiego, powinien wspomóc nowemu władcy w bezpiecznym wykonywaniu przez niego obowiązków duchownego „obrzędku greckiego”³⁹. Jan Kazimierz zwrócił się w tej sprawie do Potockiego, jako do urzędnika administracyjnego, ale jak się wydaje – przede wszystkim jako do osoby, odznaczającej się w ziemi halickiej silną pozycją i dużym autorytetem.

Późnym latem 1668 r. Andrzej Potocki po raz ostatni reprezentował ziemię halicką jako poseł szlachecki. We wrześniu 1668 r., po zmarłym Michale Stanisławskim, wszedł do grona senatu w randze wojewody kijowskiego. Nie jest znana dokładna data nominacji Potockiego na nowy urząd, jednakże w historiografii umownie przyjmuje się (nie do końca słusznie) ostatni dzień panowania Jana Kazimierza, czyli 16 września⁴⁰. Awans Andrzeja Potockiego pociągnął wówczas za sobą inne nominacje urzędnicze – chorążym koronnym został po swoim wuju Mikołaj H. Sieniawski, zaś urząd strażnika koronnego, otrzymał Stefan Bidziński. Nie ma wątpliwości, że za tymi nominacjami stał Sobieski, który wykorzystał ustępującego króla do wzmocnienia swojego politycznego oraz wojskowego otoczenia na czas nadchodzącego bezkrólewia. Awans Potockiego na sejmie abdykacyjnym oraz rzezzone dwie nominacje na urzędy centralne niosły dla następnego władcy poważne konsekwencje, wszyscy bowiem ci trzej moiżni w latach 1669–1673 należeli do głównych przywódców opozycji⁴¹.

Nowo mianowany wojewoda kijowski nie pojawił się na kolejnym sejmie, czyli na konwokacji (5 listopada – 5 grudnia 1668)⁴². W tym czasie, jak wynika z pewnego dokumentu datowanego na sierpień 1668 r., Potocki, obok lidera stronnictwa francuskiego prymasa Mikołaja Prażmowskiego, kanclerza wielkiego litewskiego Krzysztofa Paca oraz swojego siostrzeńca Mikołaja H. Sieniawskiego, miał należeć do zwolenników kandydatury moskiewskiej do tronu polskiego⁴³. Nie wydaje się jednak, by wojewoda kijowski, Prażmowski czy Sieniawski realnie sprzyjali elekcji Romanowowa. Ich postawa była zapewne grą polityczną nastawioną na określone korzyści – jak dowiódł bowiem Konrad Bobiatyński – tak było wówczas w przypadku faksji Paców⁴⁴.

³⁹ Uniwersał Jana Kazimierza, skierowany do Andrzeja Potockiego, Warszawa 12 VII 1668, ЦДІАУ, ф. 5, оп. 1, спп. 165, s. 1193–1194 (oblata z 27 VII 1668). O elekcji Szumlańskiego na władzę lwowskiego, król informował szlachtę ruską rok wcześniej; zob. Uniwersał królewski, Warszawa 20 VII 1667, ЦДІАУ, ф. 9, оп. 1, спп. 419, s. 1584–1585.

⁴⁰ *Urzednicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy.*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 68; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774. Janusz Dąbrowski wskazuje na datę 7 IX 1668; zob. J. Dąbrowski, *Senat koronny wobec abdykacji Jana Kazimierza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (dalej: ZNUJPH), 2000, t. 127, s. 50.

⁴¹ Zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 97, 113–115 i in.

⁴² Zob. *Diariusz sejmii konwokacyjnego 1668 roku*, oprac. K. Przyboś, Kraków 2009, s. 3–66, 79–80 (aneks).

⁴³ *Faksje senatorskie w sierpniu 1668 roku*, oprac. W. Uruszczak, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 315–316; por. M. Nagielski, „Partia dworska”..., s. 138; M. Chmielewska, *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku*, Warszawa 2006, s. 61.

⁴⁴ K. Bobiatyński, *Kandydatura Romanowów na tron Rzeczypospolitej podczas elekcji 1669 i 1674 roku*.

Jako wojewoda kijowski, Potocki włączył się w trakcie bezkrólewia w życie polityczne egzulantów z województw kijowskiego, czernihowskiego i braclawskiego, zbierających się na sejmikach *in hostico* we Włodzimierzu na Wołyniu. Zwrócił się wówczas do szlachty kijowskiej w dwóch uniwersałach – 23 lutego i 29 maja 1669 r. (ten drugi z Warszawy, podczas elekcji). Wśród egzulantów posiadał już pewne wpływy, ponieważ obywatele czernihowscy wnieśli podczas konwokacji za nim instancję, jako za osobą o znacznych zasługach wojennych⁴⁵. Potocki zaangażowany był również w sprawę rekuperacji Kijowa, który zgodnie z postanowieniami andruszowskimi miał wrócić do Korony w kwietniu 1669 r.⁴⁶ W okresie bezkrólewia przeznaczył na załogę miasta chorągiew dragonii w sile 100 koni, której Jan Sobieski, zgodnie z postanowieniami konwokacji, 2 kwietnia 1669 r. wystawił asygnację na zapłatę do czterech poborów ziemi halickiej⁴⁷. Swoich dragonów Potocki nie wprowadził jednak do Kijowa, ponieważ to miasto już nigdy nie wróciło w granice Korony.

W lutym 1669 r. Andrzej Potocki przebywał we Lwowie na spotkaniu z grupą możnych, która przybyła na pogrzeb jego poprzednika na urządzie wojewody kijowskiego, Michała Stanisławskiego⁴⁸. W marcu powrócił do swojego Stanisławowa, którego był zresztą założycielem (w latach 1662–1663). Stamtąd informował ks. Bogusława Radziwiłła o swej chęci przybycia do Warszawy w maju, na początek sejmu elekcyjnego⁴⁹. Wiemy, że jego plany się spełniły, skoro wskazywany wcześniej uniwersał do szlachty kijowskiej wystawił w Warszawie 29 maja. W okresie bezkrólewia, Andrzej Potocki, poza sprawami natury politycznej, miał też pewien problem ze swoją chorągwią kozacką. 12 stycznia 1669 r. do sądu kapturowego województwa wołyńskiego wpłynął pozew z powództwa kasztelana chełmskiego Jana Piaseczyńskiego oraz jego żony Heleny z Hulewiczów przeciwko porucznikowi chorągwi Tomaszowi Boguszowi (który zastąpił Górskiego), chorążemu nazwiskiem Karśnicki oraz kilkunastu towarzyszą. Małżeństwo Piaseczyńskich skarżyło ich o szkody dokonane w swoich dobrach w grudniu 1668 r. Warto zauważyć, że informacje o tym pozwie Andrzej Potocki oblatował w grodzie halickim dopiero 17 sierpnia 1669 r., co sugeruje, iż „krył” on swoich podkomendnych⁵⁰.

Realna koncepcja, czy też gra polityczna?, [w:] *Проблеми інтеграції і інкарнації в розвитку Центральної і Усхідньої Європи в період ранняго Нового часу*, red. С. Сокал, А. Янушкевич, Мінск 2010, s. 344–357. Por. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 113.

⁴⁵ Zob. J. Stoliczki, *Postawy polityczne województw ukraińskich w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza*, [w:] *Marszałek i hetman koronny...*, s. 107, 110, 112, 118, 120–121.

⁴⁶ Zob. Z. Wójcik, *Między traktatem andruszowskim a wojną turecką. Stosunki polsko-rosyjskie 1667–1672*, Warszawa 1968, passim.

⁴⁷ Asygnacja J. Sobieskiego dla dragonów A. Potockiego, Lwów 2 IV 1669, ЦДІАУ, ф. 5, оп. 1, спр. 166, s. 536–537. O poborach, postanowionych na konwokacji, do których Sobieski miał wystawiać asygnacje w celu zapłaty garnizonom twierdz podczas bezkrólewia zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 99–101. Kompania dragonów Potockiego należała do jego wojsk nadwornych i być może była tożsama z chorągwią utrzymywaną przez niego w regimencie dragoniim swego ojca do 1667 r. (A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774).

⁴⁸ J. Sobieski do Michała Kazimierza Radziwiłła, Lwów [?] II 1669, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 1, s. 439.

⁴⁹ A. Potocki do B. Radziwiłła, Stanisławów 8 III 1669, AGAD, AR, dz. V, nr 12241, s. 5; por. M. Chmielewska, *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego...*, s. 87. W marcu 1669 r. Potocki nabawił się choroby, dlatego też nie udał się na sejmik szlachty kijowskiej we Włodzimierzu 28 III 1669 (J. Stoliczki, *Postawy polityczne województw ukraińskich...*, s. 112).

⁵⁰ Oblata informacji o pozwie żołnierzy spod chorągwi kozackiej A. Potockiego przez kaptur wo-

Podczas elekcji Andrzej Potocki przyjął zapewne postawę prezentowaną przez Sobieskiego i jego najbliższe otoczenie polityczno-wojskowe (do którego w końcu się zaliczał). Popierał zatem elekcję Kondeusza, a po ekskluzji tej kandydatury 6 czerwca, opowiedział się za rezerwową opcją „kondystów”, tj. Filipem Wilhelmem⁵¹. Zwycięstwa Michała Korybuta na polu elekcyjnym w dniu 19 czerwca nie przyjął z entuzjazmem. Warto zwrócić uwagę, że jego nazwiska, podobnie jak Sobieskiego, nie odnajdziemy w sufragiach ziem i województw koronnych, jako elektora Michała Korybuta. Jest to dość istotna kwestia, bowiem podpisy innych zwolenników Francji, jak Jabłonowskiego, Jakuba Potockiego, Sieniawskiego, czy nawet porucznika kozackiego wojewody kijowskiego – Tomasza Bogusza (z ziemi halickiej) są zawarte w sufragiach nowego króla⁵². Zresztą, zdaniem zagranicznych obserwatorów, Andrzej razem z innymi Potockimi – Jakubem, bratem Szczęsnym i wojewodą braclawskim Janem, 19 czerwca złożyli na ręce prymasa protestację przeciwko elekcji ks. Michała, choć wobec tak dużego poparcia mas szlacheckich jakie miał elekt, musieli ustąpić⁵³. Postawa Potockich ma swoje odzwierciedlenie w relacji dyplomaty brandenburskiego, Johanna von Hoverbecka, który 26 czerwca donosił elektorowi, iż cały ich dom, tuż po elekcji, przyjął postawę malkontencką⁵⁴. W niedługim jednak czasie, jak tendencyjnie zaznaczył admirał Sobieskiego, inżynier wojskowy Filip Dupont:

Ród Potockich podzielił się: starszy z rodziny, wojewoda kijowski należał do słusznego stronnictwa [tj. francuskiego – przyp. Z.H.], młodszy wojewoda sieradzki [był nim od 1 października 1669 r. Szczęsny Potocki – przyp. Z.H.] oraz kilku innych magnatów z tego domu było oddanych dworowi⁵⁵.

Jak widzimy, rodzeni bracia ponownie znaleźli się w przeciwnych obozach politycznych, tym razem jednak obaj należeli do czołowych i dość radykalnych przywódców swoich stronnictw. Podziału domu Potockich dopełnił pisarz polny Jakub i wojewoda braclawski Jan. Pierwszy, również bliski, jak Andrzej, współpracownik Sobieskiego, reprezentował opozycję, zaś Jan, zbliżył się do dworu królewskiego Michała Korybuta⁵⁶.

Po elekcji Andrzej Potocki wrócił do swojego Stanisławowa, gdzie 15 września 1669 r. wystawił uniwersał, skierowany do kupców⁵⁷. Uczestniczył następnie w sejmie

łyński z 12 I 1669, ЦДІАУ, ф. 5, ои. 1, сип. 167, s. 1175–1184 (obłata 17 VIII 1669).

⁵¹ Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 107–108.

⁵² *Sufragia województw i ziem koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego, zgodnie na najjaśniejszego króla Michała obranego [...]. Dane między Warszawą a Wolą dnia 19 VI 1669*, AGAD, Nabytki Niedokumentowe Oddziału I, nr 199, k. 416–446; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 104–105.

⁵³ T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 225; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774.

⁵⁴ J. Hoverbeck do Fryderyka Wilhelma, Jabłonna 26 VI 1669, [w:] *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. 12, oprac. F. Hirsch, Berlin 1892, s. 419–420; L. Ziátkowski, *Jan Sobieski a kształtowanie się opozycji po elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego w 1669 r.*, Sobótka, 1996, t. 51, s. 127.

⁵⁵ F. Dupont, *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, tłum. B. Spieralska, oprac. D. Milewski, Warszawa 2011, s. 60. Andrzeja Potockiego do głównych malkontentów w czasach Michała Korybuta zaliczył także U. Werdum, *Dziennik podróży 1670–1672. Dziennik wyprawy polowej 1671*, tłum. D. Urbonaite, oprac. D. Milewski, Warszawa 2012, s. 24–27.

⁵⁶ Zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 109–117, 124, 141, 143–144, 147.

⁵⁷ Uniwersał Andrzeja Potockiego, Stanisławów 15 IX 1669, ЦДІАУ, ф. 5, ои. 1, сип. 167, s. 1354–1355.

koronacyjnym króla Michała w Krakowie (1 października–12 listopada 1669). Nie wykazał się jednak wtedy żadną aktywnością, m.in. nie wotował⁵⁸. Sejm koronacyjny 1669 r. jako pierwszy w historii został zerwany. Sprawcami tego zajścia byli egzulanci kijowscy, za którymi mógł stać m.in. Andrzej Potocki, który wśród szlachty z województw ukraińskich posiadał pewne wpływy. W końcu, jak dowodzą badania Jarosława Stoliczkiego, obywatele województw kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego, po 1669 r. wielokrotnie przyjmowali postawę sprzyjającą malkontentom⁵⁹. Bezpośrednich dowodów na inspirację w zerwaniu sejmu przez zwolenników Francji, w tym samego wojewody kijowskiego, nie ma, ale pewnym jest, że przeciwstawienie się dokończeniu obrad było korzystne właśnie dla kształtującej się wówczas opozycji⁶⁰.

Po sejmie koronacyjnym, wojewoda kijowski miał wziąć udział w domniemanym sprzyświeżeniu malkontentów w Mogilnicy (brak wystarczających przekazów źródłowych, potwierdzających autentyczność), gdzie mieli oni postanowić działania zmierzające do detronizacji Michała Korybuta i zastąpienia go kandydatem francuskim⁶¹. Zaraz po tym (pod koniec listopada) Sobieski dokonał dystrybucji hiberny i wyznaczył leża zimowe jednostkom wojska koronnego – w tym regimentowi pieszemu Andrzeja Potockiego, dla którego zachowała się dokumentacja. Hetman wielki skierował go do majątności wojewody kijowskiego w ziemi halickiej⁶².

W 1670 r. Andrzej Potocki nie brał udziału w kolejnym sejmie (nadzwyczajnym 5 marca – 19 kwietnia 1670), który podobnie jak koronacyjny, został zerwany, tym razem bez wątplenia z inspiracji malkontentów⁶³. Uniemożliwienie dokończenia drugiego z rządu sejmu wywołało poruszenie opinii publicznej i miało wpływ na przebieg sejmików relacyjnych z 20 maja 1670 r. Skończyły się one, zdaniem Adama Przybośa, „prawdziwym gromem dla malkontentów”⁶⁴. Opinia szlachecka na większości sejmików zwróciła się przeciwko Sobieskiemu i związanej z nim starszyźnie wojskowej, zaliczanej do grona opozycji. W reakcji hetman wielki nakazał wojsku koronnemu powrócić ze stanowisk zimowych na wyznaczone pozycje, najpierw pod Firlejówkę, następnie pod Trembowłę. Pomimo że w obozie wojska ludzie powiązani z dworem agitowali przeciw Sobieskiemu i jego oficerom (w tym zapewne też przeciw wojewodzie kijowskiemu), a sejmiki nawoływały chorągwie i regimenty do niesłuchania rozkazów hetmana wielkiego, to całe wojsko koronne ściągnęło do obozu na początku lipca. Sobieski pisał wówczas do swojej żony:

⁵⁸ *Diariusz sejmu koronacyjnego 1669 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc; Kraków 2004, s. 3–90, 104 (aneks).

⁵⁹ J. Stoliczki, *Magnateria na sejmikach ukraińskich we Włodzimierzu za panowania królów rodaków 1669–1695*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 63–64.

⁶⁰ Zob. np. T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 278–279; A. Przyboś, *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936, s. 15–16; tenże, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków – Wrocław 1984, s. 86–87.

⁶¹ Zob. np. T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 280–282; A. Przyboś, *Konfederacja...*, s. 16–17; tenże, *Michał Korybut...*, s. 87–88; tenże, *Potocki Andrzej...*, s. 774.

⁶² Uniwersał hibernowy Sobieskiego dla regimentu Potockiego, Tarnów 25 XI 1669, ЦДІАУ, ф. 5, оп. 1, сир. 167, s. 1646–1647.

⁶³ *Diariusz sejmu nadzwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2004, s. 3–111, 125–126 (aneks); K. Przyboś, *Sejm nadzwyczajny w Warszawie 5 marca–19 kwietnia 1670 roku*, ZNUJPH, 2003, t. 130, s. 103–119.

⁶⁴ A. Przyboś, *Michał Korybut...*, s. 110; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 285.

chorągwie wszystkie, a wszystkie już przyszły. Nie potkało to tych złych ludzi szczęście, które sobie obiecywali, że chorągwie moich nie miały słuchać ordynansów⁶⁵.

W obozie wojska hetman oczekiwał na przybycie swoich najbliższych oficerów. 23 czerwca Sobieski w liście do żony ubolewał, że nie ma przy nim jeszcze Andrzeja Potockiego i Mikołaja Sieniawskiego, a Stanisław Jabłonowski odjechał do Lwowa⁶⁶. Wojewoda kijowski podejmował jednak w tym czasie odpowiednie przygotowania, aby stawić się u boku hetmana, jak czytamy bowiem w jednej z protestacji, wpisanej do ksiąg grodzkich lwowskich w 1671 r. Potocki:

Chorągiew wołoską roku przeszłego 1670 w czerwcu zaciągając, nie na obronę Rzeczypospolitej, ale na zrujnowanie i zniszczenie szlachty tychże wołochów zaciągniętych, w dziedzictwo protestanta do ściągnięcia we wsi Zagroździa postawił, którzy wołosza tak protestanta łany [...], jako też ubogich poddanych konni stłukli, i wypasli żywność, komory violenter odbijając brali, i insze violentie nieznośne poczynili⁶⁷.

Widzimy zatem, że w czerwcu 1670 r. Andrzej Potocki zaciągnął jednostkę wołoską, która miała być przydatna do konfrontacji opozycji z dworem Michała Korybuta. Do obozu wojska przybył 3 lipca na czele tysiąca wojsk nadwornych, co Sobieski skomentował: „muszę mu tedy być rad, jako tak wdzięcznemu gościowi”⁶⁸. Nie ma wątpliwości, że o ówczesnej sile Potockiego decydowała możliwość utrzymywania przez niego tak licznych wojsk pozakomputowych. Na pewno wśród nich znajdowały się wspomniane wyżej chorągwie dragońska i wołoska, druga wołoska pod porucznikiem Andrzejem Kaczkowskim⁶⁹, a także kozacka dowodzona przez porucznika Szumlańskiego (odnotowana pod datą 16 października 1672 r. w księgach grodzkich lubelskich)⁷⁰.

Już 16 lipca wojewoda kijowski na czele swoich oddziałów opuścił obóz wojska. Sprzyjający królowi Bazyli Rudomicz zanotował na ten temat, że Andrzej Potocki wyjechał spod Trembowli, bo porzucił wówczas malkontentów. Nie jest to jednak prawda, udał się on bowiem w tamtym czasie na sejmik przedsejmowy halicki, by działać właśnie w interesie opozycji⁷¹. Ostatecznie jego obecność w Haliczu na niewiele się zdała,

⁶⁵ J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, obóz wojska 3 VII 1670, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony...*, s. 195; T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 384; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 291–293.

⁶⁶ J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, obóz wojska 23 VI 1670, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony...*, s. 193.

⁶⁷ Protestacja Bazylego Zagwojskiego przeciw Andrzejowi Potockiemu, ЦДІАУ, ф. 9, оп. 1, срп. 426, s. 3137; Z. Hundert, *Między buławą, a tronem...*, s. 186, uwagi o tej chorągwi też na stronie 67.

⁶⁸ J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, obóz wojska 3 VII 1670, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony...*, s. 194–195; Z. Hundert, *Między buławą, a tronem...*, s. 292–293.

⁶⁹ Protestacja przeciw A. Kaczkowskiemu, porucznikowi chorągwi wołoskiej chorążego koronnego A. Potockiego z początku 1668 r., ЦДІАУ, ф. 17, оп. 1, срп. 141, s. 33–36.

⁷⁰ *Regestra damnorum de villa Radlin oblata*, 16 X 1672, Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje, Manifestacje, Oblaty, sygn. 99, k. 111v; Z. Hundert, *Między buławą, a tronem...*, s. 185.

⁷¹ J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, obóz pod Trembowlą 16 VII 1670, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony...*, s. 196; B. Rudomicz, *Efemeros czyli diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1565–1672*, cz.

ponieważ sejmik za sprawą sympatyzującego z dworem wojewody braclawskiego Jana Potockiego został zerwany. Tym samym pozbawiono malkontentów możliwości wysłania z Halicza na sejm jesienny przychylnych im ludzi⁷². Podobnie zostały zerwane wówczas inne zjazdy szlacheckie, gdzie opozycja miała duże wpływy – jak sejmik krakowski i generał pomorski. Dlatego w ogólnym rozrachunku, sejmiki przedsejmowe, zebrane w większości 29 lipca, okazały się nieprzychylnie malkontentom, a taki samorząd, jak sieradzki, domagał się nawet odebrania buławy wielkiej Sobieskiemu, co wkrótce potem zbulwersowało wojsko koronne i poskutkowało jego reakcją.

6 września zebrało się koło generalne wojska koronnego, które jednogłośnie poparło sprawę Sobieskiego. Wybrało wtedy także swoich posłów na sejm, którzy mieli bronić osoby hetmana wielkiego oraz własnych interesów. W obradach koła uczestniczył również Andrzej Potocki, który złożył wówczas indywidualną deklarację „jako zdrowiem tak i substancją przy p. hetmanie stawać”⁷³. Tym samym można go uznać za najważniejszego wojskowego poplecznika hetmana wielkiego, spośród pułkowników reprezentujących warstwę senatorsko-dygnitarską (ważniejszy nawet od Jabłonowskiego, który nie wyraził wówczas tak stanowczego poparcia Sobieskiemu i stronnictwu francuskiemu⁷⁴).

Zdaniem Marcina Sokalskiego, wojewoda kijowski wybierał się na sejm zwyczajny (6 września – 31 października 1670) w asyście 2000 zbrojnych. Ostatecznie jednak nie udał się do Warszawy na obrady i pozostał w obozie wojska⁷⁵. Wspomniany sejm był zaś pierwszym w dobie Michała Korybuta, który udało się dokończyć. Stanowił przy tym dość ważny sukces dworu w walce z opozycją. Jednakże obóz królewski uległ wówczas wielu żądaniom armii koronnej, w tym nie przedsięwziął żadnych kroków przeciw Sobieskiemu. Dlatego część malkontentów, z Andrzejem Potockim na czele, chciała sytuację wykorzystać – i poprzez podsuwanie wojsku informacji, że na sejmie nie odniosło ono żadnych korzyści (co nie było zgodne z prawdą), podżegało je do antykrólewskiej konfederacji. Wśród głównych organizatorów związku wojskowego znalazł się wojewoda kijowski, a ponadto Jabłonowski i Mikołaj Sieniawski⁷⁶. Niektóre chorągwie nie chciały jednak poprzeć konfederacji, jak rota husarska JKM starego zaciągu, którą Po-

---

2, 1665–1672, oprac. W. Froch, M.L. Klementowski, Lublin 2002, s. 313; J. Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011, s. 290, 292 (błędnie za Rudomiczem); Z. Hundert, *Między buławą, a tronem...*, s. 124, przyp. 48 i s. 293.

⁷² J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, obóz pod Trembowlą 29 VII 1670, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony...*, s. 197. O sejmikach przedsejmowych: A. Przyboś, *Michał Korybut...*, s. 114–115; M. Sokalski, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002, s. 129–130; Z. Hundert, *Między buławą, a tronem...*, s. 293–294.

⁷³ *Agitowało się koło generalne wojska koronnego*, Trembowla 6 IX 1670, Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (dalej: B.PAN Kór.), rkps 380, s. 168–169. Por. J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, obóz pod Trembowlą 9 IX 1670, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony...*, s. 201; T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 406–407. Więcej o kole generalnym Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 293–295.

⁷⁴ O postawie Jabłonowskiego w 1670 r. zob. M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, t. 1, Siedlce 1997, s. 100–102.

⁷⁵ Zob. *Diariusz sejmny zwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005, s. 3–115, 127–130 (aneksy); M. Sokalski, *Między królewskim majestatem...*, s. 130.

⁷⁶ Zob. *Przysięga żołnierska starszyzny wojska koronnego [1670]*, B. Ossol., rkps 244/II, k. 121v; T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 432–433.

tockci starał się włączyć do związku siłą. Ostatecznie malkontenci zdali sobie sprawę, że w 1670 r. i tak dużo osiągnęli dzięki poparciu wojska (ich obóz przetrwał i nikogo nie postawiono przed sądem za antykrólewskie spiski), tym samym tworzenie konfederacji uznano za bezcelowe. W efekcie wojsko na początku grudnia 1670 r. rozeszło się na leża zimowe⁷⁷, a w kraju doszło do tymczasowego, nieszczerego pojednania⁷⁸. Andrzej Potocki w tych wydarzeniach odgrywał, jak widzieliśmy, pierwszoplanową rolę, nie kryjąc przy tym swojej niechęci do króla. Bazyli Rudomicz musiał mieć jakieś podstawy, gdy 10 grudnia zanotował, iż wojewoda kijowski miał się wypowiedzieć na temat Michała Korybuta w następujący sposób:

Wolałbym nawet diabłom oddać duszę, gdyby po nią przyszli, niż terazniejszego króla [...] uznać za prawdziwego władcę⁷⁹.

Na początku 1671 r. Andrzej Potocki razem z kuzynem Jakubem i siostrzeńcem Mikołajem H. Sieniawskim uczestniczył w ważnych rozmowach politycznych z Sobieskim, bez świadków, „od czego alienowany był nawet i pan starosta grabowiecki” – a więc jeden z najwierniejszych sług hetmana (i marszałek jego dworu) – Marek Matczyński⁸⁰. Zależność ta pokazuje, jak ważną rolę u boku Sobieskiego odgrywał wojewoda kijowski. W tym czasie trwały przygotowania do kampanii wojennej przeciw Kozakom i Tatarom. W jej pierwszej fazie, rozpoczętej w lipcu, Potocki raczej nie uczestniczył, jednakże udział w niej brał na pewno jego komputowy pułk, odnotowany w bitwie pod Braclawiem 26 sierpnia 1671 r.⁸¹ Do wojska koronnego, stacjonującego pod komendą obu hetmanów pod Ilińcami, dotarł na czele dziewięciu swoich rot nadwornych (jak wcześniej, blisko 1000 ludzi) 19 października⁸². Wkrótce potem kampania dobiegła końca, co hetman wielki ogłosił swoim podkomendnym na kole generalnym wojska pod Braclawiem 1 listopada. W sporządzonej wówczas instrukcji dla posłów wojskowych na sejm zimowy 1672 r. znalazła się instancja za Andrzejem Potockim,

który z niemalym poczem ludzi swoich własnych, cum dispendio fortunae i substancji swojej, w każdoroczną na usługę JKM i na zaszczyt całej Rzptej zwykł przybywać kampanią⁸³.

⁷⁷ Przykładowo, regiment pieszy wojewody kijowskiego został skierowany przez Sobieskiego 21 XI 1670 na leża zimowe do starostw Potockiego, tj. leżajskiego, kołomyjskiego i halickiego; zob. Trzy uniwersały hibernowe Sobieskiego, Trembowla 21 XI 1670, ЦДДАУ, ф. 5, ор. 1, с. 169, s. 1046–1050.

⁷⁸ Na temat niedoszłej konfederacji pod Trembowlą szerzej: Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 299–302. Zob. też T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 2, s. 434–435, przyp. 2 (o groźbach Potockiego wobec husarzy JKM).

⁷⁹ B. Rudomicz, *Efermeros czyli diariusz prywatny...*, s. 332–333.

⁸⁰ Ze Lwowa 20 II 1671, ANK, Archiwum Rodziny Pinoccich (dalej: ARP), sygn. 16, s. 17.

⁸¹ J. Sobieski do króla Michała, Bar 31 VIII 1671, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 1, s. 668–669; U. Werdum, *Dziennik podróży...*, s. 218; *Diariusz wyprawy przeciw Kozakom i Tatarom z obozu pod Krasnem*, 29 VIII 1671, [w:] *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*, t. 1, oprac. A. Grabowski, Kraków 1845, s. 175.

⁸² *Diariusz wojenny z tejsze wyprawy przez Pawła Pinnociego nadesłany*, [w:] *Ojczyście spominki...*, t. 1, s. 182. O kampanii 1671 r. zob. U. Werdum, *Dziennik podróży...*, s. 203–253; M. Jaworski, *Kampania ukrainna Jana Sobieskiego 1671*, SMHW, 1965, t. 11, cz. 1, s. 69–130.

⁸³ Instrukcja wojskowa, Braclaw 1 XI 1671, AGAD, Libri Legationum (dalej: LL), sygn. 25, k. 334v–

Biorąc pod uwagę szczupłość wojska komputowego w omawianym okresie, utrzymywanie tak licznych wojsk nadwornych, które przeznaczane były do działań wojennych (a nie tylko rozgrywek politycznych), wystawia wojewodzie kijowskiemu pochlebną opinię.

Wojska nadworne Potockiego po kampanii 1671 r. miały stanąć w Brailowie, jedna część jego komputowego regimentu pieszego dostała stanowiska w Ścianie (razem z pozakomputowymi dragonami), druga w Białej Cerkwi, zaś chorągiew kozacka dostała rozkaz udania się pod Kalnik w grupie jazdy Stefana Bidzińskiego⁸⁴. Ówczesna ordynacja wojska miała na celu zabezpieczenie zdobyczy kampanii 1671 r. W tym samym czasie ponownie eskalował konflikt wewnętrzny, a część malkontentów zamierzała przeciwko królowi skonfederować wojsko. Do związku udało się przyłączyć blisko połowę wojsk koronnych – w tym chorągwie pułku Andrzeja Potockiego, włącznie z jego rotą husarską i kozacką. Świadkowie epoki przypisywali zresztą Potockiemu protektorat nad tym związkiem – włącznie z Sobieskim, Jabłonowskim, Sieniawskim i Bidzińskim⁸⁵. Ostatecznie jednak Sobieski uznał, że tworzenie konfederacji jest bezcelowe i w połowie lutego 1672 r. doprowadził on do likwidacji jej załążka⁸⁶.

W 1672 r. Andrzej Potocki nie stawiał się na trzecim już z rzędu sejmie (26 stycznia – 14 marca 1672), którego, w związku z eskalacją konfliktu wewnętrznego, nie udało się dokończyć⁸⁷. W tym czasie zaangażował się w działania zmierzające bezpośrednio do detronizacji Michała Korybuta. W związku z tą akcją, kierowaną przez prymasa Prazmowskiego i hetmana Sobieskiego, rozpoczął przygotowania do zbrojnego stawienia się w Warszawie podczas drugiego sejmiku 1672 r., złożonego na 18 maja⁸⁸. Obawiając się działań malkontentów dwór doprowadził wtedy do zerwania sejmiku w dniu 20 czerwca (choć obrady trwały jeszcze do końca miesiąca). Dopiero dwa dni później w Warszawie stawili się na czele swoich wojsk czołowi malkontenci, ale jak na razie bez Andrzeja Potockiego. 26 czerwca informowano z Warszawy, że wojewoda kijowski zmierza na sejm na czele 14 chorągwi, ale już 5 lipca obliczano wielkość przyprowadzonego przez Potockiego zastępu na 25 jednostek – w tym

335, druk. [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 1, s. 726; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 774.

⁸⁴ *Dyspozycja wojska po różnych fortcach [X/XI 1671]*, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Umiejętności w Krakowie (dalej: PAU-PAN), rkps 1070, k. 385–386v, druk. [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 1, s. 702–704; Z obozu pod Braclawiem 13 X 1671, [w:] *Ojczyste spominki...*, t. 2, s. 147; *Kollokacja na konsystencji zimowej wojska koronnego w Ukrainie rozłożonego 1671*, ANK, ARP, sygn. 16, s. 182–183 (tam również o husarii A. Potockiego).

⁸⁵ Ze Lwowa, 10 II 1672, PAU-PAN, rkps 368, k. 100.

⁸⁶ Więcej zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 314–320, 365–366 (wykaz chorągwi konfederackich, na podstawie: PAU-PAN, rkps 1070, k. 456v–457, druk. [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 1, s. 849–851).

⁸⁷ K. Przyboś, *Sejm zwyczajny w Warszawie 26 stycznia – 14 marca 1672 roku*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 563–585.

⁸⁸ Warto dodać, że posłowie sejmiku wiszeńskiego, wysłani na ten sejm, mieli zalecone wstawić się o podziękowania dla Potockiego, [...] „który nie tylko znamienitym kosztem ad decorum wszystkich wojska husarskie i pancerne w służbie JKMI i Rzpltej explicat chorągwie, ile prywatnych swoich intrat i spezy okrytemi chorągwiami i luźnymi ludźmi własnymi auget vires republicae i wojska króla jmści do każdego one stawiając obozu” [...] (Instrukcja sejmiku wiszeńskiego, Wisznia 25 V 1672, [w:] AGZ, t. 21: *Lauda wiszeńskie 1648–1673*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1911, s. 594).

komputowych. Warto zaznaczyć, iż razem z ks. Aleksandrem Januszem Zasławskim-Ostrogskim sprowadzili oni ze sobą do Warszawy największą, spośród malkontentów, liczbę wojska⁸⁹.

Ówczesnym założeniem opozycji było za pomocą zbrojnej demonstracji zastraszyć króla i skłonić go do opuszczenia tronu. Jednakże ten nie ugiął się, co spowodowało, że malkontentom zabrakło pomysłu, jak dalej działać, w efekcie poróżnili się ze sobą⁹⁰. Sam Potocki poważnie pokłócił się wtedy z Jabłonowskim. Jednocześnie po raz pierwszy zwątpił w swoją dotychczasową działalność i rozważał nawet możliwość pogodzenia się z dworem, za pośrednictwem swego brata Szczęsnego⁹¹. Niemniej, 1 lipca podpisał akt konfederacji malkontentów, oddając się tym samym pod protekcję Ludwika XIV w celu zastąpienia Michała Korybuta francuskim księciem. Pod aktem podpisał się jako pierwszy w kolejności z pułkownikami (przed Jabłonowskim), co wyraża jego pozycję wśród „wojskowych malkontentów”⁹². Następnie wziął udział w posejmowej radzie senatu, wotując w dniu 6 lipca. Dwa dni wcześniej, na posiedzeniu senatorów, stał się słownie, w sprawie pospolitego ruszenia, ze stronnikiem królewskim, biskupem poznańskim Stefanem Wierzbowskim. Po radzie senatu, tak jak inni malkontenci, wyjechał z Warszawy. Wtedy też do liderów sprzysiężenia dotarła wieść o śmierci Charles’a Paris d’Orlean, hrabiego de Saint-Paul, diuka de Longueville, którego wcześniej frankofile upatrywali następcą króla Michała⁹³. Stanowiło to poważny cios dla stronnictwa, które wojewoda kijowski współtworzył.

Andrzej Potocki w działaniach polowych przeciw Turcji latem-jesienią 1672 r. raczej nie uczestniczył. Udział w walkach brał za to jego komputowy pułk jazdy, który był w przegranej bitwie z Kozakami i Tatarami pod Czetwertynówką (18 lipca 1672)⁹⁴, natomiast jego porucznik husarski, Mikołaj Złotnicki – zapewne na czele rotty wojewody kijowskiego, brał udział w wyprawie Sobieskiego na czambuły tatarskie (5–14 października 1672 r.)⁹⁵. Całkiem prawdopodobne, iż Potocki zajął się wówczas obroną twierdzy i własnych posiadłości w ziemi halickiej. 9 sierpnia 1672 r. Jabłonowski pisał bowiem do Sobieskiego, że „ichmość pp. Potocy wszyscy pozamykali się z paniami swemi i z dziećmi w zamkach swoich”⁹⁶. Warto tu zaznaczyć, że wojewoda kijowski

⁸⁹ Z Warszawy 26 VI i 5 VII 1672, B.PAN Kór., rkps 372, k. 70v, 100; B. Czart., rkps 169, s. 586, 621; T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 3, s. 153; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 325–326.

⁹⁰ Więcej o akcji detronizacyjnej zob. L. A. Wierzbicki, *Bunt malkontentów w połowie 1672 roku*, [w:] *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 377–390; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 324–327.

⁹¹ Zob. J. Szornel, *Zapiski z lat 1669–1673*, oprac. L. A. Wierzbicki, Lublin – Radzyń Podlaski 2008, s. 8; L. A. Wierzbicki, *Bunt malkontentów...*, s. 388; M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski...*, s. 105.

⁹² *Akt konfederacji malkontentów zawiązanej w Warszawie, dnia 1 lipca 1672 r. po zerwaniu sejmu*, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 2, s. 1003–1004; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 119.

⁹³ *Diariusz drugiego sejmku warszawskiego 1672 r.*, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 2, s. 944–945; L. A. Wierzbicki, *Bunt malkontentów...*, s. 387–388; T. Korzon, *Dola i niedola...*, t. 3, s. 186–187; A. Przyboś, *Michał Korybut...*, s. 192–197; tenże, *Potocki Andrzej...*, s. 775.

⁹⁴ Stanisław Karol Łużecki do NN, Ładyżyn 22 VII 1672, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 2, s. 1022; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009, s. 232; M. Sikorski, *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672*, Zabrze 2007, s. 112.

⁹⁵ Z. Hundert, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim 2014 (wyd. II), s. 332–333; M. Sikorski, *Wyprawa Sobieskiego...*, s. 230. Złotnicki zastąpił Pałowskiego w dowodzeniu husarzami Potockiego w IV kwartale 1670 r. (Z. Hundert, *„Kopijników, czyli...”, s. 271*).

⁹⁶ S. J. Jabłonowski do J. Sobieskiego, Lwów 9 VIII 1672, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 2, s. 1045.

miał duże zasługi w fortyfikowaniu obszaru ziemi halickiej. Nowoczesne umocnienia, jeszcze pod koniec lat czterdziestych XVII w., ufundował Haliczowi, ponadto solidnie ufortyfikował Stanisławów, który niebawem stał się najważniejszą twierdzą w systemie obrony Pokucia. Dużą rolę w zbudowaniu nowoczesnego systemu umocnień Stanisławowa, co bardzo wysoko ocenił Ulryk Werdum, miał inżynier wojskowy Franciszek Corazzini (François Corassini) – w owym czasie oberszterlejtant regimentu pieszego Andrzeja Potockiego⁹⁷.

16 października szlachta zgromadzona na pospolitym ruszeniu pod Gołębiem zawiązała prókrólewską konfederację, której faktycznym celem była rozprawa z opozycją. Podczas ówczesnego zjazdu szlachty pod Gołębiem, następnie Lublinem, zaatakowano Andrzeja Potockiego (w dniach 4 i 7 listopada), chcąc żeby był sądzony „jako ten, który się jawnie malkontentem być pokazał”. Wojewodę kijowskiego chciano sądzić również z tego powodu, że ściągnął poprzednio z załóg twierdz ukraińskich żołnierzy komputowych i przywiódł ich w czerwcu do Warszawy przeciw królowi. Co ciekawe, Andrzeja w obronę wziął wówczas jego brat Szczęsny, który domagał się sądenia Sobieskiego i Jana Andrzeja Morsztyna – zwłaszcza tego drugiego, traktując go jako „głowę wszystkich praktyk francuskich”, podczas gdy wojewoda kijowski miał być – zdaniem młodszego z Potockich – głową stronnictwa francuskiego tylko w wojsku⁹⁸. Niebawem okazało się, że to właśnie „wojskowe skrzydło” opozycji skutecznie przeciwstawiło się konfederacji gołębskiej. 23 listopada doszło bowiem do zawiązania w Szczepieszynie konfederacji wojskowej, która objęła niemal całą komputową armię koronną. Jednym z głównych jej organizatorów był Andrzej Potocki. On też jako pierwszy zaprzysiął związek – i on też w dniu 24 listopada odbierał przysięgę od faktycznego przywódcy tego sprzysiężenia, Jana Sobieskiego. Nie po raz pierwszy zatem, wojewoda kijowski stawał się drugą w hierarchii, po hetmanie wielkim, osobą w wojsku koronnym (pomijając osobę hetmana pełnego Wiśniowieckiego, który poparł związek, ale nie należał do stronnictwa francuskiego) – zwłaszcza, że całkiem bierną postawę przyjął wówczas Jabłonowski⁹⁹.

Na początku 1673 r. wojewoda kijowski, razem z innymi przywódcami związku szczepieszynskiego oraz „cywilnymi” liderami opozycji przebywał w Łowiczu. W tym czasie dwa wrogie sobie obozy podjęły rozmowy, co przy udanej mediacji postronnych senatorów, zaowocowało pojednaniem malkontentów z dworem, zawartym 11 mar-

⁹⁷ U. Werdum, *Dziennik podróży...*, s. 167–169; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 776–777. Corazzini jako oberszterlejtant piechoty Potockiego wspomniany został przez cytowanego Werduma, jak również w jednej z asygnacji hibernowych, wystawionych przez Sobieskiego pod Trembowlą 21 XI 1670 r. (ЦДІАВ, ф. 5, оп. 1, спр. 169, s. 1046–1047). O Stanisławowie zob. też M. Wagner, *Wojna polsko-turecka...*, t. 2, s. 245–249.

⁹⁸ *Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębiem i Lublinem w 1672 r. wraz z aktem konfederacji*, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, s. 70, 79; J. Szornel, *Zapiski z lat 1669–1673...*, s. 15; A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 775; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 147–148.

⁹⁹ J. Szornel, *Zapiski z lat 1669–1673...*, s. 21–22; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 336; L. A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005, s. 46–47; tenże, *Konfederaci szczepieszynscy. Przywódcy związku wojska koronnego na przełomie 1672 i 1673 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości”, t. 1, 2012, s. 179–181. Potockiego, jako pierwszego spośród organizatorów związku szczepieszynskiego, wskazywał też angielski informator z Polski, Francis Sander-son; tenże do Joseph’a Williamson’a, Gdańsk 10 XII 1672, The National Archives, State Papers Foreign, sygn. 88/13, k. 75.

ca. W efekcie, stanowiący kontynuację zjazdu gołębsko-lubelskiego zjazd warszawski, w marcu przekształcił się w sejm pacyfikacyjny. Po zawarciu porozumienia, 12 marca do Warszawy przybyła grupa przywódców dotychczasowej opozycji, w tym Andrzej Potocki (razem z Sobieskim i Morsztynem wjazd dokonywał w jednej karecie). W tym samym dniu odbyło się również przyjęcie posłów wojskowych¹⁰⁰. W swojej instrukcji żołnierze po raz kolejny wstawiali się za wojewodą kijowskim. Podnosili oni, podobnie jak i wcześniej, fakt wystawienia na potrzeby Rzeczypospolitej przez Potockiego jednostek nadwornych, a także jego osobistą postawę w działaniach przeciw Turcji w 1672 r. W związku z tym żądali dla swego pułkownika nagrody¹⁰¹.

Podczas obrad samego sejmiku, który postanowił kontynuować wojnę z Turcją, nie widzimy aktywności Potockiego. Nie doczekał się on także żadnej nagrody, o którą postulowali żołnierze, a którą otrzymali Sobieski, Sieniawski czy nawet jego brat Szczesny. Z racji swojej rangi wojskowej został jednak wyznaczony członkiem rady wojennej przy boku hetmanów koronnych¹⁰².

Na koniec niniejszych rozważań trzeba zaznaczyć, iż wojewoda kijowski odegrał istotną rolę w kampanii chocimskiej 1673 r. Wpierw zbierał informacje o przeciwniku, rezydując w swoim Stanisławowie (w przygranicznej ziemi halickiej)¹⁰³, później uczestniczył w wielkiej bitwie z Turkami 10–11 listopada, gdzie dowodził grupą wojska, ulokowaną na skraju centrum polsko-litewskiego szyku. Odnaczył się wówczas razem z hetmanem polnym Wiśniowieckim, zatrzymując groźny kontratak jazdy tureckiej paszy bośniackiego Solimana¹⁰⁴. W okresie bitwy pod Chocimiem, czyli w rozbudowanym kompucie wojska, wprowadzanym w życie 1 maja 1673 r., Andrzej Potocki miał pułk jazdy, który składał się z sześciu chorągwi (etatowo 670 koni)¹⁰⁵. Spośród samych jednostek noszących jego imię wyróżnimy:

1. Powiększoną ze 120 do 150 koni rotę husarską;
2. Powiększoną ze 100 do 120 koni rotę kozacką;
3. włączoną do komputu jako nowy zaciąg nadworną rotę kozacką, którą przekazał swojemu synowi Stanisławowi, koni 100;
4. włączoną do komputu jako stary zaciąg wołoską rotę nadworną, koni 100;
5. Powiększony z 250 do 500 porcji regiment pieszy¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Dziennik sejmiku pacyfikacyjnego 1673, [w:] *Pisma do wieku...*, t. 1, cz. 2, s. 1190–1191; L. A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej...*, s. 129–282 (zwl. 158, 170, 217); tenże, *Konfederaci szczebrzeszyńscy...*, s. 182.

¹⁰¹ Instrukcja wojskowa, Ujazdów 2 III 1673, AGAD, LL, sygn. 25, k. 513, druk. [w:] *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676* (cz. 1–2), oprac. J. Woliński, SMHW, 1964, t. 10, cz. 2, s. 247; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, s. 343–344.

¹⁰² Zob. Konstytucje sejmiku 1673 r., [w:] *Volumina Legum*, t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 65–68.

¹⁰³ Zob. A. Potocki do Michała Korybuta, Stanisławów 15 V 1673, [w:] *Ojczyste spominki...*, t. 2, s. 211–212.

¹⁰⁴ O bitwie pod Chocimiem zob. np. M. Wagner, *Wojna polska-turecka...*, t. 1, s. 379–394; tenże, *Bitwa pod Chocimiem 1673 roku*, [w:] *Historia Militaris Polonica*, red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 78–90; Z. Hundert, *Husaria koronna...*, s. 347–373.

¹⁰⁵ *Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673*, oprac. Z. Hundert, „*Studia z Dziejów Wojskowości*”, 2013, t. 2, s. 314–315.

¹⁰⁶ Zob. *Komput wojska JK Mci Rzpłej polskiego i cudzoziemskiego zaciągu, starego i nowego podług ordynacji Rzpłej na sejmie anno 1673 uczynionej i postanowionej*, AGAD, ASW, dz. 86, nr 61, k. 1–3v, 5. Por. J.

Ponownie zatem, Andrzej Potocki wyróżnił się na tle grupy wielmożów reprezentujących armię ilością utrzymywanych w kompucie jednostek.

Chorąży koronny, a następnie wojewoda kijowski, stał się w omawianym okresie jedną z pierwszoplanowych postaci sceny politycznej w Rzeczypospolitej. Pozycję tę zawdzięczał służbie wojskowej, w tym zapewne też protekcji swojego ojca (do 1667 r.) oraz przynależności do ugrupowań politycznych, wykształconych w kręgu dworu Jana Kazimierza. Duże znaczenie w działalności Potockiego miał jego status majątkowy, pozwalający utrzymywać mu niemałe wojska nadworne. Stanowiły one wsparcie dla sił komputowych w działaniach wojennych, zapewniały bezpieczeństwo ziemi halickiej, ale również służyły Potockiemu w jego działalności politycznej jako środek represji, co widać było na przykładzie roku 1670. W okresie panowania Michała Korybuta stał się jednym z głównych przywódców opozycji. Współpracował wówczas ściśle z Sobieskim, a hetman wielki mógł liczyć na jego zaangażowanie. Należał w końcu do głównych inicjatorów wystąpień wojska przeciw królowi w 1670 i dwukrotnie w 1672 r. W tym ostatnim wyraźnie zaznaczył się działalnością opozycyjną również wtedy, gdy w czerwcu sprowadził do Warszawy dużą liczbę koronnych chorągwi. W hierarchii „wojskowych malkontentów”, w dobie panowania króla Michała, Potocki plasował się w zasadzie tuż po Sobieskim – choć niewątpliwie rywalizował o tę pozycję z Jabłonowskim. W związku z tym, przyszło Potockiemu ścierać się z wojewodą ruskim także o buławę polną koronną, gdy lider ich stronnictwa został królem, a Dymitr Wiśniowiecki był szykowany na urząd hetmana wielkiego. W 1674 r. król-elekt Jan III przewidywał, że buława polna powędruje albo do Jabłonowskiego, albo do Potockiego, w zależności od tego, który bardziej wykaże się w działaniach wojennych przeciw Porcie Osmańskiej¹⁰⁷. Ostatecznie to Jabłonowski został w 1676 r. hetmanem polnym, a sam Potocki, mimo swojej pozycji jaką zajmował u boku Sobieskiego w czasach ich wspólnej działalności w stronnictwie malkontentów, długo musiał czekać na łaskę nowego władcy. Dopiero w 1681 r. otrzymał urząd wojewody krakowskiego, ale już w następnym roku awansował na kasztelanię krakowską¹⁰⁸. Król nadał ufał swojemu wieloletniemu towarzyszowi i współpracownikowi, dlatego powierzył mu dowództwo nad wojskiem, które podczas wyprawy wiedeńskiej 1683 r. pozostało w kraju, by strzec bezpieczeństwa granic. W ramach tych powinności Potocki przeprowadził jesienią 1683 r. samodzielną kampanię na Podolu, w efekcie której 28 listopada rozbił doszczętnie Tatarów pod Zinkowem¹⁰⁹. Powodzenie tej kampanii niewątpliwie dopomogło mu w 1684 r., po śmierci jego siostrzeńca Mikołaja H. Sieniawskiego, uzyskać długo wyczekiwaną buławę polną.

Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1673–1679*, SMHW, 1961, t. 7, cz. 2, s. 394–437; Z. Hundert, *Między buławą a tronem...*, passim.

¹⁰⁷ Zob. M. Wagner, *Wojna polsko-turecka...*, t. 2, s. 36.

¹⁰⁸ *Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy.*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 62, 109. Por. A. Przyboś, *Potocki Andrzej...*, s. 775; Z. Hundert, *Pozycja Jana III w wojsku koronnym w latach 1674–1683. Utrzymanie czy też utrata wpływów wypracowanych w czasie sprawowania godności hetmańskiej?*, [w:] *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 136–137.

¹⁰⁹ O kampanii podolskiej zob. J. Wimmer, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983, s. 405–409; M. Markowicz, *Daleko od Wiednia – działania militarne na podolsko-mołdawskim teatrze wojennym na przełomie 1683 i 1684 r.*, [w:] *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 6, red. M. Wagner et al., Siedlce, s. 91–107.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES**Źródła rękopiśmienne:****Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:**

Archiwum Branickich z Sucheju, sygn.: 41/56

Archiwum Radziwiłłów:

Dział V, nr: 12241

Archiwum Skarbu Koronnego:

Dział II, nr: 61, 62

Dział III, nr: 5

Dział V, nr: 10

Akta Skarbowo-Wojskowe:

Dział 85, nr: 95, 98

Dział 86, nr: 57, 61

Libri Legationum, sygn.: 25

Metryka Koronna, sygn.: 206

Nabytki Niedokumentowane Oddziału I, nr: 199

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Acta Castrensia Sandecensia Relationes, sygn.: 131

Archiwum Rodziny Pinoccich, sygn.: 16

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje Manifestacje Oblaty, sygn.: 99

Biblioteka Czartoryskich:

rkps: 162

Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk:

rkps: 380

Biblioteka Narodowa:

Biblioteka Ordynacji Zamoyskiej, rkps: 1175

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie:

rkps: 368, 372, 1070

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu:

rkps: 244/II, 15964/II

The National Archives:

State Papers Foreign, sygn: 88/13

Тsentral'Nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. L'viv

f. 5, op. 1, spr.: 163, 165, 166, 167, 169

f. 9, op. 1, spr.: 419, 426

f. 17, op. 1, spr.: 171

Źródła drukowane:

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 21: *Lauda wiszeńskie 1648–1673*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1911.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 24: *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1931.

Chrapowicki J. A., *Diariusz*, cz. 2, *Lata 1665–1669*, oprac. T. Wasilewski, A. Rachuba, Warszawa 1988.

de Tende G., *Relacja historyczna o Polsce*, oprac. T. Falkowski, Warszawa 2013.

Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębiem i Lublinem w 1672 r. wraz z aktem konfederacji,

- oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Diariusz sejmu konwokacyjnego 1668 roku*, oprac. K. Przyboś, Kraków 2009.
- Diariusz sejmu koronacyjnego 1669 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc; Kraków 2004.
- Diariusz sejmu nadzwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2004.
- Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2005.
- Dupont F., *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, tłum. B. Spieralska, oprac. D. Milewski, Warszawa 2011.
- Fakcje senatorskie w sierpniu 1668 roku*, oprac. W. Uruszczak, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 335–339.
- Kochowski W., *Historia panowania Jana Kazimierza*, oprac. E. Raczyński, t. 2, Poznań 1859.
- Komput wojsk JKMCi pod Skwarzawą w obozie die 4 Augusti 1663*, oprac. M. Nagielski, [w:] *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremie Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 249–256.
- Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673*, oprac. Z. Hundert, „*Studia z Dziejów Wojskowości*”, t. 2, 2013, s. 311–322.
- Listy Jana Sobieskiego do żony Marii Kazimiery*, oprac. A.Z. Helcel, Kraków 1860.
- Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676* (cz. 1–2), oprac. J. Woliński, SMHW, t. 10, cz. 2, 1964, s. 229–267.
- Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*, t. 1–2, oprac. A. Grabowski, Kraków 1845.
- Pamiętniki historyczne*, oprac. L. Hubert, t. 2, Warszawa 1861.
- Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, oprac. F. Kluczycki, t. 1, cz. 1, Kraków 1880
- Rudomicz B., *Efemeros czyli diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1565–1672*, cz. 2, 1665–1672, oprac. W. Froch, M.L. Klementowski, Lublin 2002.
- Szornel J., *Zapiski z lat 1669–1673*, oprac. L. A. Wierzbicki, Lublin – Radzyń Podlaski 2008.
- Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. 12, oprac. F. Hirsch, Berlin 1892.
- Volumina Legum*, t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860.
- Werdum U., *Dziennik podróży 1670–1672. Dziennik wyprawy polowej 1671*, tłum. D. Urbonaite, oprac. D. Milewski, Warszawa 2012.

Opracowania:

- Bobiatyński K., *Kandydatura Romanowów na tron Rzeczypospolitej podczas elekcji 1669 i 1674 roku. Realna koncepcja, czy też gra polityczna?*, [in:] *Problemy intehratsyi i inkarpatsyi w Razvitstsitsental"nay i Uskhodnyay Ewropy w peryyaad rannyyaha Novaha chasu*, S. Sokal, A. Yanushkyevich (Eds), Minsk 2010, s. 344–357.
- Borowiak A., *Wojsko powiatowe przed kampanią piławiecką 1648 roku*, [w:] *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013, s. 129–160.
- Chmielewska M., *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku*, Warszawa 2006.
- Ciara S., *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990.
- Czarniecka A., *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009.
- Dąbrowski J., *Senat koronny wobec abdykacji Jana Kazimierza*, ZNUJPH, 2000, t. 127, s. 39–58.
- Groszkowski M., *Jan Stachurski. Komendant Białej Cerkwi w latach 1664–1668*, Oświęcim 2014.
- Hundert Z., *„Kopijników, czyli husarzy chorągwie, owo czoło wojska, owa nieodparta w wojnie potęga, powinny być pomnożone” – Hetman Jan Sobieski a husaria koronna w latach 1667–1673*, [w:] *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa

2014, s. 247–272.

Hundert Z., *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim 2014 (wyd. II).

Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014.

Hundert Z., *Pozycja Jana III w wojsku koronnym w latach 1674–1683. Utrzymanie czy też utrata wpływów wypracowanych w czasie sprawowania godności hetmańskiej?*, [w:] *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 121–151.

Hundert Z., *Voenno-politicheskaia dejatel'nost' koronnogo khorunzhego i voevody kievs'kogo Andzheja Potockogo v 1667–1673 gg.*, „Slavjanskij almanakh”, 2019, no 1–2, pp. 179–213.

Jaworski M., *Kampania ukraińska Jana Sobieskiego 1671*, SMHW, 1965, t. 11, cz. 1, s. 69–130.

Korzon T., *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, t. 2–3, Kraków 1898.

Krakowiak P., *Dwa sejmy 1666 roku*, Toruń 2010.

Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.

Majewski W., *Podhajce – letnia i jesienna kampania 1667 r.*, SMHW, 1960, t. 6, cz.1, s. 47–99.

Markowicz M., *Daleko od Wiednia – działania militarne na podolsko-moldawskim teatrze wojennym na przełomie 1683 i 1684 r.*, [w:] *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 6, red. M. Wagner et al., Siedlce, s. 91–107.

Matwijów M., *Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668*, Wrocław 1992.

Matwijów M., *Sprawa buławy wielkiej koronnej na sejmach lat 1666–1668*, Sobótka, 1996, t. 51, s. 93–104.

Matyasik J., *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011.

Nagielski M., *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011.

Poczet Hetmanów Rzeczypospolitej. Hetmani Koronni, red. M. Nagielski, Warszawa 2005.

Przyboś A., *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936.

Przyboś A., *Potocki Andrzej*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 773–778.

Przyboś A., *Potocki Feliks*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 807–812.

Przyboś K., *Sejm nadzwyczajny w Warszawie 5 marca–19 kwietnia 1670 roku*, ZNUJPH, 2003, t. 130, s. 103–119.

Przyboś K., *Sejm zwyczajny w Warszawie 26 stycznia – 14 marca 1672 roku*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 563–585.

Sikorski M., *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672*, Zabrze 2007.

Sokalski M., *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.

Stolicki J., *Magnateria na sejmikach ukraińskich we Włodzimierzu za panowania królów rodaków 1669–1695*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 359–374.

Stolicki J., *Postawy polityczne województw ukraińskich w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza*, [w:] *Marszałek i hetman koronny...*, s. 101–123.

Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy., oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992.

Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy., oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.

- Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy., oprac. S. Cynarski, A. Falniowska–Gradowska, Kórnik 1990.
- Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy., oprac. K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- Wagner M., *Andrzej Potocki, hetman polny koronny (1684–1691)*, [w:] tenże, „W cieniu szukamy jasności i chwały”. *Studia z dziejów panowania Jana III Sobieskiego (1684–1696)*, Siedlce 2002, s. 49–60.
- Wagner M., *Bitwa pod Chocimiem 1673 roku*, [w:] *Historia Militarisa Polonica*, red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 78–90.
- Wagner M., *Kampania żwaniacka 1684 roku*, Warszawa 2013.
- Wagner M., *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1, Oświęcim 2013.
- Wagner M., *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, t. 1, Siedlce 1997.
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 1, Zabrze 2009.
- Wierzbicki L. A., *Bunt malkontentów w połowie 1672 roku*, [w:] *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 377–390.
- Wierzbicki L. A., *Konfederaci szczebrzeszyńscy. Przywódcy związku wojska koronnego na przelomie 1672 i 1673 roku*, „*Studia z Dziejów Wojskowości*”, t. 1, 2012, s. 177–184.
- Wierzbicki L. A., *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005.
- Wierzbicki L. A., *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, SMHW, 1960, t. 5, s. 477–509.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1660–1667*, SMHW, 1960, t. 6, cz. 1, s. 212–249.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1673–1679*, SMHW, 1961, t. 7, cz. 2, s. 394–437.
- Wimmer J., *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983.
- Wójcik Z., *Między traktatem andruszowskim a wojną tureką. Stosunki polsko-rosyjskie 1667–1672*, Warszawa 1968.
- Ziątkowski L., *Jan Sobieski a kształtowanie się opozycji po elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego w 1669 r.*, Sobótka, 1996, t. 51, s. 126–137.

